

Сергій Федонюк*

Демократизація України: до природи соціальних потрясінь

Democratization of Ukraine: The Causes of Social Upheaval

Abstract: The research focuses on preconditions of mass protests in Ukraine in the aspect of the declared state transition towards democracy and European values. The paper emphasizes on such factors as: economic situation and wealth of the population; political rights and democratic freedoms; development of technologies and means of communication and informatization; development of independent media, means of content generation and distribution; expansion of social interaction within social networks. The primary research statement is: the principal cause of large-scale social actions of protest is not the economic situation worsening but the restriction of freedom, which contradicts declarations of the official course towards democratization. The condition for the protest movements' expansion is the development of an independent media environment, which nowadays is associated with the development of information and communication technologies (based on the Internet). The research showed that the development of effective actions aimed at changing (correcting) the political course of the state followed a period of deterioration of citizens' freedom and freedom of the press against the backdrop of economic recovery, which coincided with the rapid expansion of the Internet and social networks users as well as with the emergence of the traditional and technologically sophisticated media, independent from government's power.

An important condition for the development of public protest actions is the increasing level of civil society consolidation. In Ukraine, it was manifested through extension of open co-operation and sourcing due to the expansion of social networks. The paper compares situation in Ukraine with the background of social protests in the region of North Africa and the Middle East in 2010-2011. Another research aspect is to show the formation of conditions in Ukraine that can lead to the next wave of protest actions related to the negative situation in the field of public freedoms, accompanied by eco-

* Sergii Fedoniuk, doktor, dziekan Wydziału Stosunków Międzynarodowych, Wschodnioeuropejski Uniwersytet Narodowy im. Łesi Ukrainki w Łucku, Ukraina, e-mail: sergii.fedoniuk@eenu.edu.ua

conomic stabilization and the prospect of introducing more effective means of communication.

Keywords: Ukraine, protests, social media.

Demokratyzacja Ukrainy: wokół przyczyn wstrząsów społecznych

Abstrakt: W niniejszym artykule przeanalizowano przesłanki masowych akcji protestacyjnych na Ukrainie w kontekście zadeklarowanego kursu państwa ku demokracji i wartościom europejskim. Wyodrębniono takie czynniki, jak sytuacja ekonomiczna i zamożność ludności, prawa polityczne i demokratyczne swobody społeczeństwa, rozwój technologii i środków komunikacji i informatyzacji, rozwój niezależnych mediów, środków generacji i rozpowszechnienia informacji, rozszerzenie społecznego współdziałania w środowisku sieci społecznościowych. Podjęto także próbę uzasadnienia hipotezy, że u podstaw masowych akcji protestu leży nie pogorszenie sytuacji ekonomicznej społeczeństwa, ale ograniczenia wolności, sprzeczne z oficjalnymi deklaracjami państwa. Podstawą nasilenia protestów społecznych jest rozwój niezależnych środków masowego przekazu, co we współczesnych warunkach łączy się z rozwojem technologii informatycznych i komunikacyjnych opartych na Internecie. W trakcie analizy udowodniono, że wzrost skali społecznych akcji protestacyjnych, których celem jest przemiana (korekta) kursu politycznego państwa, poprzedzały okresy spadku poziomu wolności prasy i swobód obywatelskich, nawet w czasie poprawy koniunktury gospodarczej. Protestom towarzyszyło zwiększenie grona odbiorców w Internecie, m.in. poprzez środki masowego przekazu znajdujące się poza kontrolą władz.

Ważnym czynnikiem sprzyjającym zwiększeniu powodzenia akcji protestacyjnych jest wzrost poziomu samoorganizacji społecznej, do czego na Ukrainie przyczyniło się podwyższenie poziomu kontaktów społecznych i *sourcingu*, co stało się możliwe dzięki rozpowszechnieniu sieci społecznościowych. W artykule zastosowano metodę porównawczą, odnosząc masowe protesty w czasie rewolucji godności na Ukrainie do wydarzeń obserwowanych w regionie Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu w latach 2010-2011. Przybliżono także potencjalne czynniki, które mogą w przyszłości przyczynić się do wywołania kolejnej fazy protestów, związane z możliwym ograniczeniem wolności obywatelskich oraz rozwojem nowych środków komunikacji.

Słowa kluczowe: Ukraina, protesty społeczne, media społecznościowe.

Політичний курс держави

Трансформація України з посттоталітарної країни в державу демократичного устрою, орієнтовану на фактичну інтеграцію з Європейським Союзом (про що постійно наголошується українським політичним керівництвом від початку 2000-х рр.), відбувається повільно, з демонстрацією елементів прогресу й пов'язана з серією соціальних потрясінь, які набувають досить радикальних і силових втілень. Перші заяви президента Л. Кучми про європейський вибір ще наприкінці 1990-х рр. мали наслідком

адаптацію державної виконавчої влади з утворенням профільного Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України (таку назву мало міністерство економіки у 2001-2005 рр.), виділенням у структурах міністерств і відомств департаментів європейської інтеграції і навіть управлінь європейської інтеграції у регіональних державних адміністраціях. За Кучми Україна отримує перші директиви – Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу. У 2001-2002 рр. Кучма домовляється про тісну співпрацю з НАТО, в Україну двічі приїжджає Генсек Альянсу Дж. Робертсон й Україна наближається до перспективи прийняття Плану дій щодо членства в НАТО. Від 1999 р. функціонує інституційно-нормативний механізм адаптації національного права до права ЄС і формується когорта ефективних висококваліфікованих фахівців у цій сфері. Ці та інші чинники мали наслідком початок реальної інтеграції, втіленої, зокрема в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС.

Власне документ, який з часом отримав назву «Угоди про асоціацію...» почали опрацьовувати у березні 2007 р. Того ж місяця міністром закордонних справ став А. Яценюк, у майбутньому – прем'єр-міністр постмайданного уряду (відомо, що МЗС забезпечувало основну роботу щодо координації по Угоді та переговорах зі стороною ЄС). Процес хоч і затягнувся, проте йшов послідовно. У 2009 р. МЗС очолює П. Порошенко й Україна підписує «Порядок денний асоціації Україна–ЄС» а переговори набирають завершального характеру. Головним координатором роботи над Угодою від МЗС був нинішній міністр закордонних справ П. Клімкін (тоді – очільник департаменту Європейського Союзу). Фактично промосковський тодішній уряд України не зупинив процес переговорів і підготовки Угоди, адже профільне (щодо угоди) Міністерство економічного розвитку та торгівлі України в критичний час (з 23 березня 2012 р.) очолив майбутній президент П. Порошенко, який мав тісний стосунок до парафування документу, яке незабаром відбулося у Брюсселі (зі сторони України підписував П. Клімкін). Перебуваючи на посаді міністра, фактично до кінця 2012 р. нинішній президент забезпечував підтримку Угоди, яку на той час фактично виведено на фінішну стадію – оприлюднення й підписання.

Протягом усього часу, який Україна декларує своє прагнення до зближення з європейськими і євроатлантичними партнерами, з боку російських офіційних осіб і в російському медійному середовищі демонструється чітка позиція неприйняття сценаріїв, які передбачають тіснішу інтеграцію України з ЄС чи перспективи вступу в НАТО. На шляху «європеїзації» України періодично виникають суттєві перешкоди, які вигідні противникам такого геополітичного зміщення держави, як-от «касетний» і «кольчужний» скандали 2000-2002 рр., інцидент з відмовою від підписання узгодженої Угоди про асоціацію президентом В. Януковичем, повстання 2013-2014 рр., російська анексія Криму й перманентні бойові дії у східних областях України. При цьому можна констатувати наявність суттєвої підтримки у суспільстві європейського зовнішньополітичного вектору, що проявляється у зростаючій підтримці на парламентських виборах політичних партій і лідерів, що декларують проєвропейські перспективи. Серед внутрішніх перешкод на шляху демократизації держави – олігархічна модель, яка спричиняє високий рівень корупції та гальмування процесів інтернаціоналізації господарства.

Для українського сьогодення характерний рух до більш демократичного суспільства, що супроводжується соціальними вибухами – від акцій «Україна без Кучми» (2000-2001 рр.), «Повстань, Україно!» (2002-2003 рр.) «помаранчевого майдану» 2004 р. до драматичних протестів на переломі 2013-2014 рр. й масових демонстрацій жовтня–грудня 2017 р. А початок акцій в сучасній українській історії знаходимо ще на початку 1990-х, коли студентська «Революція на граніті» досягла певних результатів шляхом ненасильницьких протестів і відіграла важливу роль у становленні незалежності України. Тобто демократизація і європеїзація України проходить не послідовно й поступово, а періодично, спираючись на події, що зворушують все суспільство, певні «переломні моменти», на які послідовники демократичних і проєвропейських змін покладають великі надії.

З точки зору партнерів України і її сусідів такий розвиток подій не сприяє поглибленню співпраці, адже породжує непередбачуваність – як в плані економічного співробітництва, так і в аспекті розвитку геополітичної ситуації в макрорегіоні Східної та Центрально-Східної Європи. Важливо з'ясувати природу таких соці-

альних вибухів, що дасть підстави прогнозувати розвиток подій у перспективі й визначити потенційні шляхи розвитку ситуації.

У результаті попередньо проведених досліджень нами з'ясовано, що соціальні потрясіння (протестні виступи, масові акції, радикалізація суспільства) виникають не внаслідок погіршення господарської ситуації (економічні показники, що характеризують рівень достатку населення залишалися на порівняно високому рівні або навіть зростали в роки, що передували обом українським «майданам»), а в результаті суттєвого погіршення уявних прогнозів геополітичного вектору для значної (ймовірно більшої) частини населення. Так було в 2004 р., коли з боку влади анонсувалося обрання на посаду президента вже тоді одіозного В. Януковича, який, репрезентуючи кримінальний фінансово-політичний «донецький клан», асоціювався із залежністю від Кремля й чітко олігархічними підходами в управлінні¹. Політичні цілі групи (проголошення російської другою державною мовою, федералізація України, союзні відносини з Росією) йшли врозріз із декілька років поспіль до того декларованою і втілюваною політикою Л. Кучми, орієнтованою на європейську і євроатлантичну інтеграцію. Такий різкий поворот у зовнішній і внутрішній політиці, незважаючи на обіцяні економічні вигоди, послугував причиною, що підсилила існуючі в суспільстві проєвропейські (й антиросійські) настрої. А приводом стала очевидна фальсифікація результатів президентських виборів на користь згаданого вище кандидата.

Ситуація 2013 р. була по-суті подібною – упродовж усього періоду президентства

В. Ющенко вкорінювалася суспільна думка щодо безальтернативності європейської інтеграції, а обраний у 2010 р. В. Янукович також послуговувався «євроінтеграційною» риторикою і навіть здійснив свій перший офіційний візит в якості президента до Брюсселя (існує висока ймовірність того, що євроінтеграція слугувала лише для прикриття певних фінансових інтересів В. Януковича, підтвердженням чого є слова його колишнього партнера по Партії регіонів Н. Шуфрича, сказані в інтерв'ю відомому теле-

¹ Б. Давиденко, *Донецький клан*, «Forbes Україна», 29.05.2012, www.forbes.net.ua [10.12.2017].

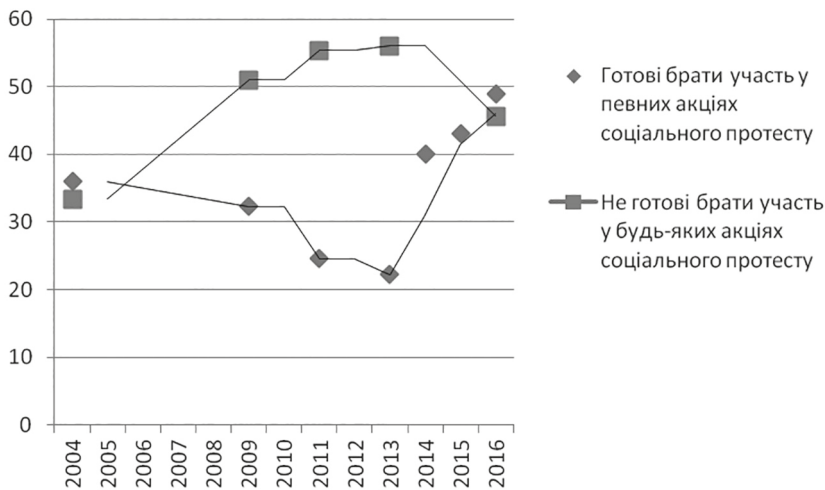
журналісту Д. Гордону²). До вересня 2013 р., коли Верховна рада майже одноставно приймала закони на вимогу асоціації з ЄС, суспільство було переконане в послідовності державного курсу. І знову приводом для протестів став невдалий маневр влади – заява про призупинення підготовки до укладення Угоди про асоціацію. Закриття колишньою владою проекту «Асоціація», а разом з нею – надії на світле «європейське» майбутнє, сколихнуло населення в столиці, а далі – й по всій державі – подібно як на початку 1990-х рр. загроза для демократизації суспільства, яку пов’язували із перспективою укладання нового союзного договору й діяльністю тодішнього уряду на чолі з В. Масолом, стали дестабілізуючим чинником, який призвів до розгортання в жовтні 1990 р. «Революції на граніті» і, врешті, були серед приводів до наступних подій, які завершилися проголошенням незалежності України.

Протестні наміри

Сьогодні існують методики визначення протестних намірів у суспільстві й вони показують загальне ставлення суспільства до протестів, хоча й не можуть слугувати основою для хоча б навіть короткотермінового прогнозування розвитку протестної ситуації. Наприклад, дані, що наводяться Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС), демонструють тривале зниження протестних намірів українців у період 2004-2013 рр., причому частка населення, не готового брати участь у будь-яких акціях соціального протесту увесь цей час зростала й у роки, що передували другому «майданові» значно перевищила 50% (рис. 1).

² Н. Шуфрич, *Народный депутат, в программе «Гордон»*, Выпуск от 24.12.2017, www.youtube.com [10.12.2017].

**Рис. 1. Протестні наміри українців, 2004-2017
(у відсотках, лінія тренду – змінне середнє)**

Джерело: КМІС: www.kiis.com.ua; www.kiis.com.ua [10.12.2017].

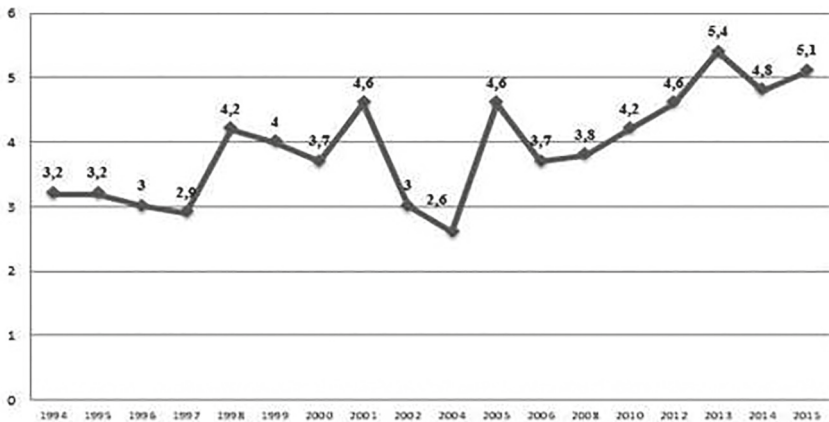
Самі соціологи не бачать залежності між даними, що відображають протестні наміри у суспільстві й самими вибухами протестів. Так, генеральний директор КМІС, проф. В. Паніотто заявив (23 лютого 2017): – «Сьогодні оприлюднили грудневі дані щодо протестів. Чесно кажучи, не дуже цікаві дані, бо не зовсім зрозуміло, як вони співвідносяться з реальною поведінкою. У грудні 2004 готових до тих чи інших протестів було 59%, зараз (точніше, у грудні) 49% тобто на 10 процентних пунктів менше, але це приблизно на 10 процентних пунктів більше, ніж було у листопаді 2013 (до виступу Азарова щодо непідписання угоди з ЄС)»³.

В Україні застосовуються різні методики соціологічного дослідження напруженості в суспільстві, наприклад методика вимірювання рівня соціальної напруженості, основним показником якої виступає «Індекс дестабілізаційності протестного потенціалу» (ІДПП). Основою обчислення ІДПП слугують результати експертних оцінок (100 експертів) різних форм соціального

³ www.facebook.com/volodymyr.paniotto/posts/1459834724081822 [10.12.2017].

протесту з огляду на міру їх дестабілізаційності. Отримані коефіцієнти дестабілізаційності співвідносяться із питомою вагою громадян, готових взяти участь у тій чи тій формі протесту⁴. Проте значення ІДПП (рис. 2), загалом відображаючи тенденцію зростання «дестабілізаційності» перед другим «майданом», не вказують на перспективу соціального вибуху «помаранчевої революції» 2004 р., а отже можливість його застосування як основи прогнозування соціальних потрясінь не є переконливою. Відтак і розроблені на його основі прогнози й спроби співставити значення індексу з динамікою економічної ситуації (наприклад⁵), хоч і вказують на наявність значного узгодження, але не дають підстав прогнозувати соціальні потрясіння.

Рис. 2. Індекс дестабілізаційності протестного потенціалу (1994-2015 рр.)

Джерело: Головаха Євген, *Українське суспільство: вектори трансформації*, «Дніпроград», 03.12.2016, www.dniprograd.org [10.12.2017].

Економіка

У ґрунті соціальних потрясінь не лежить погіршення економічної ситуації. Навіть спостерігаючи динаміку основних макроекономічних показників можна прийти до висновку,

⁴ М. Михальченко, *Чи чекає соціальний вибух Україну найближчим часом?*, «Політичний менеджмент», 2011, № 7, с. 53-64.

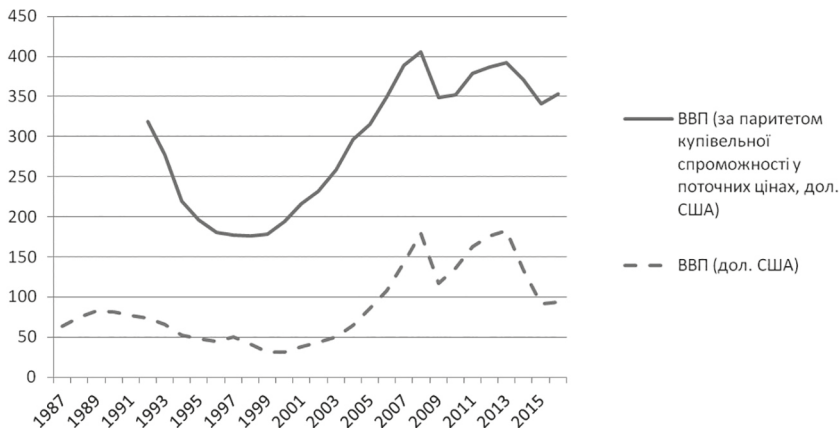
⁵ Ю. Мацієвський, В. Ковалко, *Протестний потенціал та політична мобілізація в Україні: чинники взаємодії*, Острог, НаУ «ОА», 2015, www.cpr.oa.edu.ua [10.12.2017].

що протестні рухи розгорталися, якраз навпаки, в періоди господарських підйомів, стабільного або навіть стрімкого покращення достатку населення, що виражається, наприклад, в паритеті купівельної спроможності. З рис. 3 і 4 видно, що «майданові» 2004 р. передували кілька років надзвичайно потужного (як для України) економічного зростання, що виражається у двозначних показниках приросту ВВП (за паритетом купівельної спроможності щодо долара США). Також перед «майданом» 2013-2014 рр. спостерігаємо 4 роки стабільного покращення ситуації в господарстві після кризи 2008-2009 рр. й досягнення рекордного в історії держави показника ВВП у 183,31 млрд. дол. саме у 2013 р. Схожа ситуація спостерігалася й наприкінці 1980-х рр., коли протестні рухи розгорталися саме на фоні позитивної господарської динаміки.

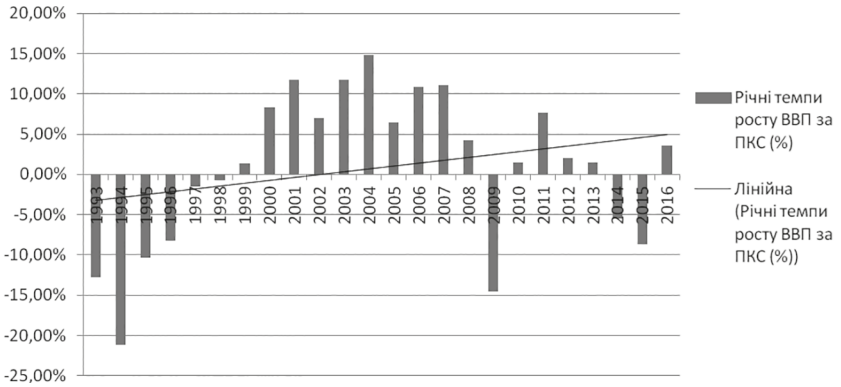
Натомість періоди суттєвих економічних падінь (першої половини 1990-х, 2008-2009, 2014-2015) не супроводжувалися протестами.

Рис. 3. Валовий внутрішній продукт України (1987-2016, млрд. дол.)

Джерело: www.data.worldbank.org; www.indexmundi.com [10.12.2017].

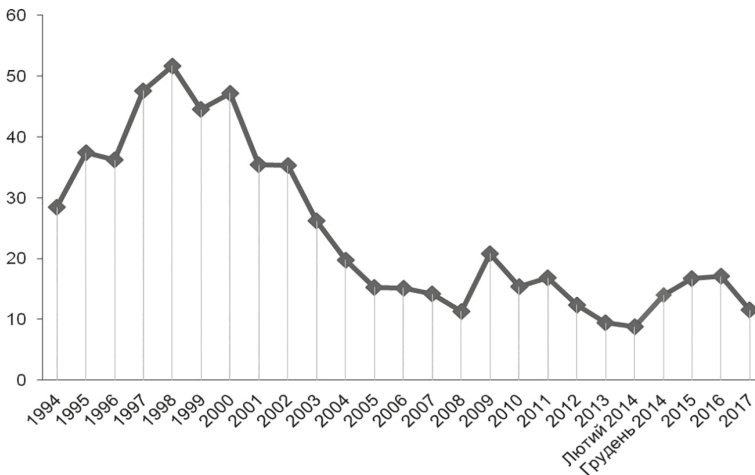
Рис. 4. Річні темпи приросту ВВП (за паритетом купівельної спроможності)

Джерело: Index Mundi: www.indexmundi.com [10.12.2017].

Подібну відповідність спостерігаємо й аналізуючи рівень бідності. На рис. 5 показано як змінювалася суб'єктивна самооцінка рівня бідності (за даними КМІС) – періоди, коли частка людей, яким не вистачало грошей навіть на їжу, зростала або була порівняно високою, не супроводжувалися масовими протестами (1990-і рр., 2009-2011 рр.), а в періоди зниження бідності (початок 2000-х, 2011-2014 рр.) протестні настрої зростали, завершуючись соціальними потрясіннями 2004 і 2013-2014 рр.

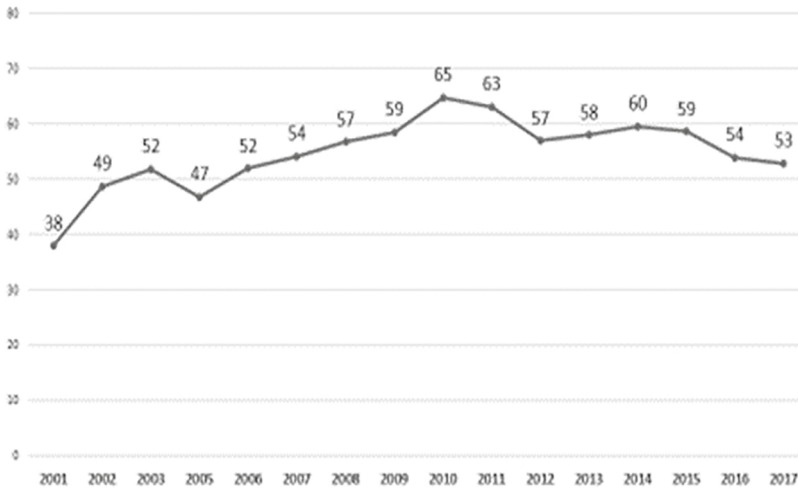
Рис. 5. Рівень бідності в Україні (суб'єктивна самооцінка, відсоток людей, які вважають, що вони не мають достатньо грошей на їжу)

Джерело: Українське суспільство за 25 років: динаміка деяких соціальних показників, КМІС, 2017, www.kiis.com.ua [10.12.2017].

З іншого боку на динаміку рівня бідності обернено накладається крива рівня щастя (рис. 6, коефіцієнт парної кореляції – $-0,615$).

Рис. 6. Рівень щастя (відсоток людей, які вважають себе щасливими)

Джерело: Українське суспільство за 25 років: динаміка деяких соціальних показників, КМІС, 2017, www.kiis.com.ua [10.12.2017].

Свобода

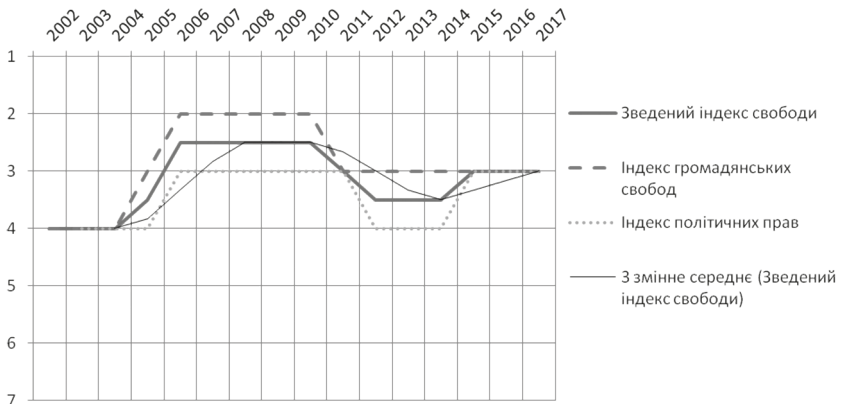
Зовсім інша ситуація спостерігається у сфері громадянських свобод і політичних прав. Як видно з рис. 7 (за даними Freedom House), перед соціальними вибухами, за відповідними індексами, Україну віднесено до категорії «не вільних», причому більш потужне соціальне потрясіння 2013 р. слідувало за порівняно коротким періодом стрімкого «скочужання» з категорії «вільних», у якій країна перебувала в перший постмайданний період – з 2006 до 2010 р., до «частково вільних» (індекси погіршено на один пункт із семи).

Є підстави припустити, що суспільство гостріше сприймало відчутне погіршення ситуації у сфері свободи на фоні заяв влади про «європейський вибір» і рух у напрямі демократизації і європеїзації країни. Така невідповідність між заявами і реальними діями влади ставала все більш помітною до початку майданних акцій 2004 і 2013 р. Проевропейська й пронатівська риторика

Кучми 1999-2002 рр. й призначення проросійського Януковича на посаду прем'єр-міністра (2002) та висунення його кандидатом у президенти у 2004 р. різко негативно сприймалися значною частиною суспільства а поступ Януковича у справі укладення Угоди про асоціацію з ЄС до осені 2013 р. чітко дисонували з різким гальмуванням у цій справі й зупиненням процесу підписання, після зустрічей з В. Путіним у Сочі наприкінці жовтня того ж року.

Загалом подібне відчуття незадоволення розвитком ситуації у сфері свободи й демократизації мало місце й напередодні студентських акцій протесту 1990 р., коли суспільство усвідомило неефективність проголошеного в середині 1980-х курсу на «перебудову», а активність громадських рухів і демократично орієнтованих діячів, які отримали мандати в результаті перших порівняно вільних виборів до Верховної ради у березні 1990 р. через пів року явно знизилася. Тобто прогресивна частина суспільства, уособлена студентством, демонструвала свої настрої на підтримку тренду демократизації – з їхньої точки зору планування нового союзного договору й політика тодішнього уряду не відповідали суспільним устремлінням того часу.

Рис. 7. Індекси свободи (пунктів, 7 – найнижчий показник)

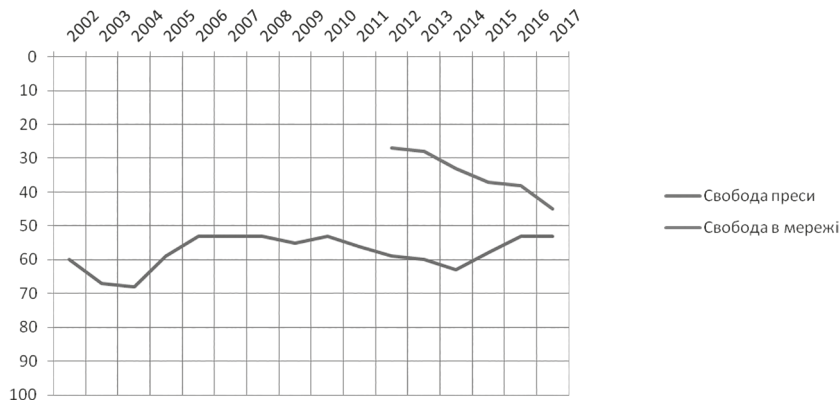

Джерело: Freedom House: www.freedomhouse.org [10.12.2017].

Елементом демократизації є збільшення свободи слова, що проявляється, зокрема, і в свободі преси. Перед першим «майданом» значення такого індикатора як індекс свободи преси

(Freedom House) знижувалося три роки поспіль – від 59 пунктів у 2002 р. до 68 у 2004 р., що відповідало погіршенню позиції держави у сфері свободи преси з категорії «частково вільних» до «не вільних». Після соціального вибуху 2004 р. індекс свободи преси суттєво покращився (перебуваючи на рівні близько 53 пунктів до 2010 р., коли, з приходом до влади В. Януковича, він постійно знижувався, а Україна в 2013 р. знову перетнула межу «не вільних» держав, що в часі співпало з вибухом другого «майдану», після перемоги якого, як і в 2005 р., свобода преси в Україні почала зростати, досягнувши у 2015 р. того ж рівня (53 пункти), що й за президентства В. Ющенко у 2005-2009 рр. (категорія «частково вільних») (рис. 8).

Рис. 8. Індекси свободи преси та свободи в мережі (пунктів, 100 – найнижчий показник)

Джерело: Freedom House: www.freedomhouse.org [10.12.2017].

Засоби комунікації та інформатизації

Ще одним фактором, який може суттєво впливати на згуртування суспільства в періоди соціальних потрясінь, є розвиток засобів комунікації, серед яких виділяються інтернет, мобільний зв'язок і віртуальні соціальні мережі. Так, перша половина 2000-х рр. пройшла під знаком активного поширення мобільного зв'язку серед населення України. Від 1999 р. до початку 2003 р. кількість абонентів мобільного зв'язку зросла майже в 12 разів – з 320 тис.

до 3,8 млн.⁶. У 2004 р. вже близько 18% населення України активно користувалося мобільним зв'язком⁷. Причому першими почали використовувати мобільний зв'язок молодь, студентство й найбільш економічно активне населення. Протягом 2005-2006 рр. кількість абонентів мобільного зв'язку в Україні перевищила фактичну чисельність населення й у 2007 р. стабілізувалася на рівні 55-57 млн.⁸.

Становлення інтернет-аудиторії в Україні відбувалося наприкінці 1990-х рр., коли підключитися до мережі змогли освітні інституції, професійні кола й окремі користувачі домашніх комп'ютерів, але частка інтернет-користувачів не перевищувала декількох відсотків від загальної чисельності населення країни. На початку 2000-х рр. почалася перша хвиля зростання когорти юзерів інтернету, коли протягом двох років (2002-2004) їх кількість подвоїлася, охопивши до початку «помаранчевої революції» близько 15% населення (рис. 9). Тоді інтернетом користувалися також студенти, медійники, державні службовці й розпочалося поширення глобальної мережі на ринку послуг для громадян (домашні ПК). Другий етап стрімкого зростання припадає на 2010-2015 рр. – за ці роки інтернет-аудиторія досягла частки понад 60% загальної чисельності населення (позначку 50% перейдено на межі 2013-2014 рр., у 2017 р. досягнуто 63%⁹). У цей час доступ до мережі набуває поширення в домашніх господарствах і пропонується широкий спектр послуг на базі широкосмугового доступу а також упроваджується інтернет на базі мобільного зв'язку третього покоління. Також помітне стрімке зростання аудиторії соціальних мереж у 2010-2013 рр. – у 2010 р. їх було 35%, а в першій половині 2013 р. – вже 63% від загальної кількості активних користувачів інтернет і ця частка продовжує зростати. Станом на

⁶ Л.В. Губерський, *Інформаційна політика України: європейський контекст*, Київ, «Либідь», 2007, с. 360

⁷ *Населення відмовляється від стаціонарного телефонного зв'язку ще до підняття тарифів*, КМІС, 04.09.2015, www.kiis.com.ua [10.12.2017].

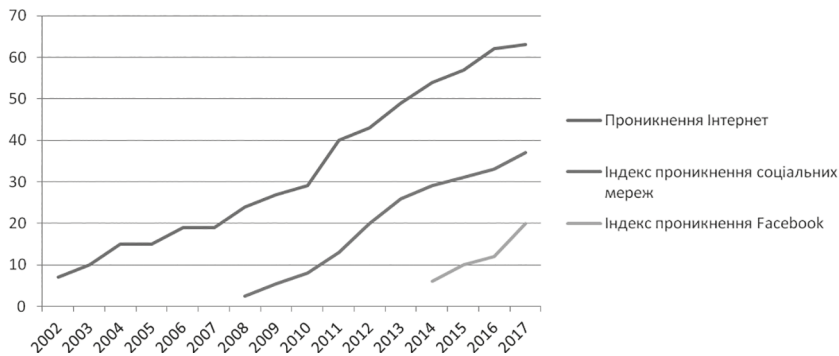
⁸ Т.Д. Ярошенко, *Аналіз конкурентного середовища та рівня конкуренції на ринку телекомунікаційних послуг України*, Nauka.Zinet.Info, <http://nauka.zinet.info/20/yaroshenko.php> [10.12.2017].

⁹ Н. Харченко, *Динаміка користування інтернет в Україні: травень 2017*, КМІС, 2017, www.kiis.com.ua [10.12.2017].

листопад 2017 р. охоплення мережі Facebook (з найбільшою серед соціальних мереж аудиторією в Україні) склало 68,8% від загальної кількості користувачів інтернет¹⁰.

Як бачимо, піки зростання показників «інтернетизації» та охоплення соціальними мережами зближені в часі з масовими протестними акціями, що розгорталися у 2004 й 2013 рр.

Рис. 9. Показники розвитку інтернет і соціальних мереж (відсотки від загальної чисельності населення)

Джерело: KMIC, www.kiis.com.ua; Watcher, watcher.com.ua; Factum Group, www.factum-ua.com; Internet World Stats, www.internetworldstats.com [10.12.2017].

Опозиційні медіа й незалежне медіа-середовище

Період підготовки суспільства до «помаранчевої революції» 2004 р. проходив за широкої популярності започаткованого в 2000 р. інтернет-видання «Українська правда» й функціонуючого з 2003 р. телеканалу «5 канал», який надавав можливість виходу в ефір опозиційним політикам і першим освоїв формат цілодобового мовлення у період майданних акцій протесту. До 2013 р. ці канали комунікацій зберегли й значно розширили свою аудиторію й були доповнені чисельними інтернет-проектами й новими для України стрім-каналами, які, будучи анонсованими в середині року, стартували саме в період розгортання подій

¹⁰ В листопаді українці почали більше користуватись забороненими ВКонтакте, Однокласники та Mail.ru, Watcher, 04.12.2017, www.watcher.com.ua [10.12.2017].

в центрі Києва у листопаді–грудні 2013 р. Онлайн-трансляції постійно вели інтернет-канали «Еспресо TV», «Громадське ТБ», «Spilno.TV», «Спільнобачення», Ukrstream.tv, «Радіо Свобода», «Аронець live». Стрім-проекти часто використовували послуги потокового відео американської компанії Ustream (яка саме тоді скасувала плату за масовий доступ до розміщеного контенту), що давало можливість оперативно організувати трансляцію й забезпечити доступ до каналу значної аудиторії.

Фактично в роки, що передували соціальним потрясінням, спостерігається значне зростання активності незалежних від влади медіа-каналів, як на базі традиційних технологій, фінансованих з опозиційних джерел («5 канал»), так і таких, що використовували нові технології, які влада ще не встигла опанувати на предмет контролю («Українська правда» в період акцій початку 2000-х, телевізійні стрім-канали перед «Революцією гідності» 2013-2014 рр.).

Громадська взаємодія

Важливим чинником, який суттєво проявляв себе в періоди масових протестних акцій, була консолідація окремих соціальних груп. І якщо в попередні періоди найвищої протестної активності таке групування й координація здійснювалися засобами телефонного зв'язку (мобільний зв'язок у час «Помаранчевої революції»), то революційні події на переломі 2013–2014 рр. характеризувалися масовою самоорганізацією громадян, які комунікували за допомогою віртуальних соціальних мереж («ВКонтакте», «Однокласники», «Facebook», «Twitter» тощо). Причому така комунікація мала ознаки соціального згуртування за інтересами з утворенням чисельних груп, які досить оперативно самоорганізовувалися, демонструючи можливості мобілізації потенціалу окремих громадян – як в аспекті формування й поширення новин, генерування контенту, інтелекту, так і залучення матеріальних і фінансових ресурсів. Тобто можна констатувати функціонування краудсорсингу, властивого моделі відкритого співробітництва.

Отже, можна підсумувати, що в ґрунті соціальних потрясінь і акцій протесту в Україні лежить не погіршення економічної ситуації та достатку громадян, але обмеження громадянських сво-

бод і політичних прав на фоні популістської й нещирої владної риторики, обмеження свободи преси за умови наявності незалежних медіа-каналів та можливостей для згуртування громадян завдяки застосуванню новітніх інформаційних і телекомунікаційних технологій.

В усіх випадках протестних виступів, що завершувалися досягненням задоволення вимог учасників, влада намагалася контролювати середовище генерування контенту й передавання інформації (наприклад, адміністративний контроль ЗМІ в період адміністрації Кучми («темники»), зволікання з упровадженням широкосмугового інтернету засобами мобільного зв'язку (3G), монополізація ефірного цифрового телебачення, спроби нормативного обмеження супутникового телебачення часів Януковича). Але ці заходи не мали успіху, оскільки громадська активність протестної частини суспільства надто швидко (як для бюрократичної владної машини) зміщувалася в бік нових засобів поширення й генерації контенту та соціальних взаємодій (інтернет, соціальні мережі, незалежні телеканали, стрім-телебачення, відкрите співробітництво).

Подібне мало місце й в період протестних акцій «арабської весни» 2010-2011 рр., де для країн регіону Північної Африки та Близького Сходу в передреволюційний період були характерними порівняно високі показники задоволення життям¹¹ (у середньому для країн, по яких він розраховується, складав у 2010 р. 6%, у той час як для Єгипту – 4,8%, Алжиру – 5,2%, Марокко – 5,6% і був порівняним з таким у Естонії (5,2%), Латвії (4,8%) та Румунії (4,7%). Також регіон виділявся не тільки порівняно високими показниками основних економічних індикаторів, але й реальними доходами населення (у Єгипті лише 3,1% населення жило менше як на один долар США на день, у Тунісі таких було 2%, що порівняно з показниками Чилі й Туреччини).

Проте на фоні відносно непоганих показників соціально-економічного й гуманітарного розвитку виділялася досить погана ситуація у галузі громадянських та політичних свобод. За даними Freedom House, Єгипет і Туніс посідали 99-у, а Сирія та Лівія

¹¹ *Life satisfaction (most recent) by country*, www.nationmaster.com [10.12.2017].

– 132-у рейтингові позиції з середніми значеннями відповідного індексу 1,5 та 0 (за максимального значення – 6 та пересічного – 3,3)¹².

Також країни цього регіону напередодні протестів характеризувалися високими показниками упровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій, які можна порівняти з тими, що були властиві для України перед початком «Революції гідності» (детальніше розглянуто в наших попередніх публікаціях).

Як і в Україні, в державах, де пройшли масштабні протести «Арабської весни», влада не встигла вчасно взяти під контроль засоби поширення контенту (у цьому випадку – мобільний інтернет і соціальні мережі).

Також потрібно враховувати можливість цілеспрямованого інформаційного впливу задля досягнення певних політичних цілей. Наприклад наведений в дослідженні О. Литвиненка (1999)¹³ сценарій масованої інформаційної операції стратегічного характеру, спрямований на зміну політичного курсу держави, в загальних рисах і ключових пунктах описує події, які мали місце під час української «Революції гідності», тобто через 14 років після виходу публікації.

Спираючись на наведені результати, можемо констатувати наявність бази для результативних протестних акцій в Україні у найближчій перспективі, оскільки мають місце такі обставини:

- економічне зростання, що розпочалося від 2016 р. й загальний тренд на покращення достатку підвищують рівень аспірацій населення в аспекті матеріального добробуту;
- показники свободи (політичні права і громадянські свободи, свобода преси) не покращуються від 2015 р., і навіть демонструють повільне погіршення а свобода в мережі різко обмежується (рис. 8), що в суспільному уявленні дисонує з офіційним виголошуванням курсу на європеїзацію;
- стрімко розширюється аудиторія соціальних мереж і рівень володіння населенням засобами генерування й поширення контенту, маючи великий потенціал зростання (якщо порівнювати

¹² *Civil and political liberties (most recent) by country*, www.nationmaster.com [10.12.2017].

¹³ Литвиненко О.В., *Спеціальні інформаційні операції*, Київ, НІСД, 1999, с. 148.

з рівнем проникнення соціальних мереж в розвинутих країнах). Після успішного (хоча й суттєво запізненого у порівнянні зі світовим трендом) освоєння українцями мобільного інтернету 3G, на порі – чергові технологічні прориви на українському ринку телекомунікації, упровадження мобільного зв'язку четвертого покоління, масове поширення електронної комерції, інтернету речей тощо. Населення, включене в технологічний прогрес інформаційного суспільства, не прийме штучних обмежень у цій сфері й готове до використання незалежних каналів комунікації;

- активно розширюється мережа незалежних медіа (насамперед новинні інтернет-портали, часто без офіційного статусу ЗМІ) як центральних, так і регіональних а також осередків генерації контенту в соціальних мережах (як-от групи за інтересами, сторінки активних користувачів), тобто укріплюється незалежне професійне й любительське медіа-середовище;
- завдяки освоєнню суспільством соціальних мереж й упровадженню моделей колаборації в економіці, зростає потенціал відкритого співробітництва, що й надалі сприятиме зміцненню громадянського суспільства, що зміцнює курс на соціальний прогрес.

За таких умов відповідний інформаційний привід може викликати масові протести (що й спостерігалось в жовтні–грудні 2017 р.), а також існує потенційна небезпека суттєвих політичних змін внаслідок реалізації відповідних сценаріїв спеціальних інформаційних операцій.

Бібліографія

В листопаді українці почали більше користуватись забороненими ВКонтакте, Однокласники та Mail.ru, Watcher, 04.12.2017, www.watcher.com.ua.

Головаха Є., *Українське суспільство: вектори трансформації*, «Дніпроград», 03.12.2016, www.dniprograd.org.

Губерський Л.В., *Інформаційна політика України: європейський контекст*, Київ, «Либідь», 2007.

Давиденко Б., *Донецький клан*, «Forbes Україна», 29.05.2012, www.forbes.net.ua.

- Литвиненко О.В., *Спеціальні інформаційні операції*, Київ, НІСД, 1999.
- Мацієвський Ю., Ковалко В., *Протестний потенціал та політична мобілізація в Україні: чинники взаємодії*, Острог, НаУ «ОА», 2015, www.cpr.oa.edu.ua.
- Михальченко М., *Чи чекає соціальний вибух Україну найближчим часом?*, «Політичний менеджмент», 2011, № 7.
- Населення відмовляється від стаціонарного телефонного зв'язку ще до підняття тарифів*, КМІС, 04.09.2015, www.kiis.com.ua.
- Нестор Шуфрич, Народний депутат, в программе «Гордон»*, Выпуск от 24.12.2017, www.youtube.com.
- Харченко Н., *Динаміка користування інтернет в Україні: травень 2017*, КМІС, 2017, www.kiis.com.ua.
- Ярошенко Т.Д., *Аналіз конкурентного середовища та рівня конкуренції на ринку телекомунікаційних послуг України*, Nauka.Zinet.Info, www.nauka.zinet.info.